

Економіка сільського господарства та АПК

Наукова робота
шифр *зелений туризм*

на тему:

«ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ»
(на прикладі Бережанського району)

2020

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Економічна сутність поняття сільського зеленого туризму.....	5
2. Особливості та закономірності розвитку підприємницької діяльності агроосель у сфері сільського зеленого туризму.....	9
3. Оцінка стану розвитку туристичної галузі бережанського району.....	13
4. Інноваційна модель розвитку туристичного підприємництва на основі кластерного підходу.....	22
Висновки	28
Список використаних джерел.....	30

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах удосконалення ринкових відносин в Україні одним із актуальних напрямів розвитку сільського господарства може стати сільський зелений туризм, який є однією із форм самозайнятості та вирішення проблеми безробіття на селі.

Для українського села це ще один спосіб залучення надлишкової робочої сили, яка вивільнилася з сільськогосподарського виробництва. Оскільки, відомо, що малі підприємницькі структури в аграрному секторі економіки України функціонують на принципах самоокупності, самозабезпечення, самостійності у виборі напрямів діяльності і повної відповідальності за результати діяльності. Тому сільський туризм можна вважати одним з перспективних напрямків розвитку підприємництва в сільській місцевості.

Дослідженням проблем розвитку зеленого туризму та функціонування особистого сільського господарства займалися І. Гальцова, І. Філіпенко, В. Биркович, М. Долішній, М. Рутинський, Л. Забуранна, Т. Ткаченко, Л. Шульгіна, Г. Михайліченко, Ю. Зінько, С. Кравцов, Ю. Грицку-Андрієш, М. Костриця, Т. Осадча, О. Дудзяк, А. Кулік, Х. Рихлицька, В. Липчук, Г. Черевко, Н. Липчук, Г. Шимечко та багато інших.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є узагальнення і розвиток теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо прискорення розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму.

Відповідно до мети дослідження визначені такі основні *завдання*:

- дослідити економічну сутність сільського зеленого туризму як виду підприємницької діяльності на основі узагальнення положень теорій підприємництва, інституціоналізму і теорії економічної організації;
- виявити особливості і закономірності розвитку підприємницької діяльності агроосель у системі сільського зеленого туризму;
- оцінити стан розвитку туристичної галузі Бережанського району;

- розробити інноваційну модель розвитку туристичного підприємництва на основі кластерного підходу.

Об'єктом дослідження є сфера сільського зеленого туризму Бережанського району.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, та практичних засад організації і функціонування зеленого туризму.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є діалектичний метод і системний підхід до вивчення соціально-економічних процесів, зокрема процесу сільського розвитку та розвитку підприємницької діяльності агроосель у сфері сільського зеленого туризму як явища організації економічної діяльності сільського населення. Методом наукового абстрагування уточнено зміст понять "агрооселя", "сільський зелений туризм", класифікацію форм його функціонування; методом індукції і дедукції, аналізу і синтезу досліджувались конкретні прояви та узагальнені характеристики розвитку агроосель у системі сільського зеленого туризму на засадах підприємництва. Для дослідження позитивних і негативних чинників впливу на процеси їх формування, становлення та розвитку застосовано абстрактно-логічний методи.

Інформаційною основою магістерського дослідження стали спеціальна наукова та довідкова література, законодавчо-нормативні акти, інформаційні ресурси світової комп'ютерної мережі Інтернет, власні спостереження автора, дані громадських організацій, зокрема Відділ культури, національностей, релігій і туризму Бережанської районної державної адміністрації.

1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Трактування сільського зеленого туризму як поняття різними науковцями показує широкий спектр думок щодо розуміння змісту цієї дефініції. Незважаючи на різноманітність у підходах, спільним для більшості авторів є посилення на те, що сільський зелений туризм - це насамперед вид відпочинку, який пов'язаний з виїздом у сільську місцевість.

Понять «сільський туризм», «зелений туризм», «сільський зелений туризм», «агротуризм» та «екотуризм», варто звернути увагу на те, що вони мають багато схожих рис, оскільки характеризують вид відпочинку в сільській місцевості. Сільський зелений туризм є дещо ширшим поняттям, ніж агротуризм, оскільки передбачає не лише проживання з родиною на території сільськогосподарського виробника з метою ведення домашнього господарства, а й відвідування місцевих пам'яток культури та історії, природних багатств. Це спонукає до висновку, що функціонування сільського зеленого туризму пов'язане з використанням власних осель жителів, а агротуризм – із використанням майна фермерів, основна діяльність і зайнятість яких спрямована на сферу сільського господарства

Ключовими видовими ознаками в трактуванні сільського зеленого туризму як виду туризму виступають територіальна локалізація місця отримання послуг і їх характер (відпочинок).

Наприклад, Т. Булах визначає зелений туризм як вид туризму, що передбачає знайомство з місцевим побутом в агрооселях, вивчення традицій проведення народних свят, фольклорної творчості, організацію подорожі вихідного дня з полюванням, рибальством, турів "народна аптека" зі збиранням лікарських трав, "пасіка" — із качанням меду, "сам собі господар" - з навчання традиційним народним технологіям виробництва соків, вин, консервування овочів та фруктів, "дари лісів" — консервування ягід, грибів тощо [3].

Глядіна М. розглядає його відпочинковий вид туризму, що передбачає

тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) та отримання ними послуг сільського зеленого туризму [8].

Ми погоджуємося з твердженням Наталії Самолюк, що вид туризму, що передбачає перебування в оселі сільського господаря, який здійснює основну діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, а також побічну - з використанням майна цього господарства для надання послуг у сфері сільського туризму, а саме: проживання, харчування, ознайомлення з місцевою культурою – є сільським зеленим туризмом [8].

На основі узагальнення наукових підходів іншої групи науковців можна зробити висновок про те, що поняття сільського зеленого туризму трактується ними як форма туризму.

Сільський туризм - це відпочинок з будь-якою метою, видом та формою організації туристичної подорожі у сільській місцевості з розміщенням на відпочинок у будинку сільського господаря; автор окремо виділяє зелений туризм як вид туризму, що надають підприємства на підставі особливої концепції діяльності, яка, з одного боку, відрізняє їх від конкурентів, а з іншого, — передбачає відпочинок на певній відстані від населених пунктів в екологічно чистому природному середовищі [12].

Визначення терміна "сільський зелений туризм" як форми туризму підтримує Ю. Вишневецька, стверджуючи, що це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості, а також культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону [5]. Це різновид сільського туризму, характерними рисами якого є: перебування туриста в приватній садибі сільського господаря; надання сільськими господарями послуг туристам з використанням ресурсів сільської місцевості; залучення туриста до сільського життя, зокрема до традиційних форм господарювання.

Погляди цієї групи науковців щодо змісту поняття сільського зеленого туризму як форми туризму мають певне методологічне підґрунтя, оскільки

форма як пізнавальна категорія є втіленням певного змісту. У даному випадку сільський зелений туризм розглядається як форма, що відображає внутрішню і зовнішню організаційну сторону особливого способу економічної (підприємницької) діяльності, вказує на спосіб її здійснення на особливих засадах з використанням певних ресурсів (ресурсний підхід). Для форми характерними є стабільність і самостійність існування. Таке трактування, на наш погляд, розширює макроекономічні межі цієї дефініції за рахунок її мікроекономічного змісту, оскільки додає до нього можливості дослідження взаємозв'язку функціонування цієї форми з організаційно - економічним середовищем. Такий методологічний прийом дає можливість переходу від загального до конкретного, від описування явища (сільський зелений туризм) до аналізу економічного процесу та участі в ньому конкретних суб'єктів (сільські домогосподарства), а також механізмів, що рухають цей процес (підприємництво).

Хоча сільський зелений туризм ще досі не має законодавчого закріплення, проте у ст. 1 Закону України "Про особисте селянське господарство" зазначено, що особисте селянське господарство - це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [10].

Як наслідок, і сьогодні в науковій літературі можна зустріти ототожнення сільського зеленого туризму з поняттями "агротуризм" чи "екотуризм". Спробуємо виокремити їх, встановивши характерні риси кожного.

Агротуризм є відпочинковим видом туризму, зосередженим на сільських територіях, який передбачає використання сільського (фермерського) господарства з метою рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних

форм господарювання [20].

Що ж до сутності поняття "екотуризм", то у працях дослідників знаходимо таке його трактування: вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами сіл, розташованих у межах територій національних природних парків, заповідних зон, тобто таких, що мають природничу, культурологічну, етнографічну цінність [15].

Таблиця 1.

Спільні та відмінні характеристики сільського зеленого туризму, агротуризму та екотуризму*

Характерні особливості	Сільський зелений туризм	Агротуризм	Екотуризм
Місце дислокації	Сільська територія	Сільська територія	Території природних парків, заповідників, лісових та гірських масивів
Місце отримання послуг	Будинок сільського господаря	Ферма	Будинки лісників, палатки посеред дикої природи
Мета подорожі	Відпочинок від галасу міста, ознайомлення з культурою та місцевими традиціями	Допомога у веденні сільського господарства	Знайомство з живою природою та збереження довкілля

* Власна розробка автора.

Підводячи підсумки щодо використання в обігу понять "сільський туризм", "зелений туризм", "сільський зелений туризм", "агротуризм" та "екотуризм", варто звернути увагу на те, що вони мають достатню кількість схожих рис, оскільки характеризують вид відпочинку в сільській місцевості. Водночас існує низка відмінностей, які розмежовують ці дефініції.

Сільський зелений туризм є дещо ширшим поняттям, ніж агротуризм, оскільки передбачає не лише проживання з родиною на території сільськогосподарського виробника з метою ведення домашнього господарства, а й відвідування місцевих пам'яток культури та історії, природних багатств. Це у свою чергу спонукає до висновку, що функціонування сільського зеленого туризму пов'язане з використанням власних осель жителів, а агротуризм - з використанням майна фермерів, основна діяльність та зайнятість яких спрямована на сферу сільського господарства.

2. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРООСЕЛЬ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Сільський зелений туризм як вид підприємницької діяльності має особливе значення для розвитку аграрної економіки держави. Він сприяє прискореному розвитку сільських територій, зростанню рівня добробуту сільського населення, диверсифікує сільськогосподарське виробництво та забезпечує вирішення низки інших завдань. Особливого значення розвиток підприємництва у сфері сільського зеленого туризму набуває в умовах економічної кризи, оскільки є одним із напрямів зниження безробіття на селі та джерелом додаткових доходів селян. Україна має достатні передумови і можливості для успішного функціонування та розвитку сільського зеленого туризму (природні і кліматичні умови, культурну та історичну спадщину).

Оскільки сільський зелений туризм є однією з форм туризму, то відповідно виконує ті ж самі функції, наповнюючи їх новим змістом. Беззаперечною є думка про те, що сільський зелений туризм виконує рекреаційну функцію. Вона підтверджується тим, що агрооселі розташовані передусім у місцях з чудовими природними ландшафтами з чистим повітрям, у лісистій місцевості, що в сукупності сприяє оздоровленню туристів [20].

Економічна функція сільського зеленого туризму реалізується в розвитку сільських територій, зниженні рівня безробіття на селі, підвищенні рівня доходу та добробуту сільського населення за рахунок додаткового залучення в економічний оборот сільськогосподарської продукції, яка стала товаром.

У процесі функціонування агрооселі використовуються екологічно придатні території (з чистим повітрям, незабрудненими водоймами) на умовах, що забезпечують одночасне збереження екологічного стану. Тут інтереси власників агроосель та відпочивальників збігаються.

Виховна, культурна та соціальна функції сільського зеленого туризму є спорідненими і, на наш погляд, забезпечують однакові цілі та шляхи їхнього досягнення, наповнюючись змістом залежно від культурного, освітньо-кваліфікаційного, а також ментального рівня розвитку суспільства. Важко виокремити вплив виховної чи культурної функції, тому пропонуємо об'єднати їх в єдину та узагальнити із соціальною функцією [14].

Сільський зелений туризм передбачає не лише отримання місця ночівлі в агрооселі, а за потреби й транспортне, медичне та розважальне обслуговування. Це і забезпечує реалізацію соціальної функції і є важливою змістовною компонентою в процесі його розвитку.

Сільський зелений туризм містить і комунікативно-інформаційний аспект, сприяючи розширенню кола спілкування, формуванню та розвитку соціально-культурних зв'язків, обміну досвідом, відродженню промислів і традицій українського народу, формуванню бережливого ставлення до використання природно- рекреаційних ресурсів тощо [15].

Хоча, сільський зелений туризм зумовлює розвиток інфраструктури сільських територій, їх благоустрій, є групи споживачів, які навпаки, свідомо намагаються уникати "цивілізаційних умов ", обирають місце відпочинку там, де ще збережено самотність територій і побуту сільського життя. Отже, можливості для розвитку сільського зеленого туризму є у всіх сільських територій, а ефективність цього процесу не завжди залежить від розвитку інфраструктури.

Варто окремо вказати на інноваційну складову багатофункціональності сільського зеленого туризму, яка полягає в постійному використанні власниками агроосель специфічних підходів до управління власним бізнесом та наданні послуг відпочивальникам з урахуванням сучасних вимог і стану розвитку економіки.

Основна відмінність сільського зеленого туризму від звичайного, полягає в тому, що туристичні послуги надають особи, які мають інший фах (сільськогосподарські робітники, працівники сфери освіти) та надають ці

послуги в сільській місцевості [22].

Сільський зелений туризм є переважно відпочинковим та пізнавальним, його складовою є агрооселя. Агрооселя - це житлове приміщення, що розташоване в сільській місцевості, містить не більше п'яти кімнат (залежно від категорії житла), пристосованих для проживання туристів, і належить на правах приватної власності господарю, який займається сільськогосподарською діяльністю або зайнятий у сфері обслуговування чи соціальній сфері села [28].

Кожна агрооселя прагне мати власну "родзинку" у всьому - в оформленні сільського двору, інтер'єрі житла, оригінальності харчування, виборі додаткових послуг та їх атракційності, чого складно досягти без підприємливого підходу і креативності мислення.

Основна послуга сільського зеленого туризму - це не просто надання туристам тимчасового проживання, а формування комплексного обслуговування відпочивальників - проживання, харчування та дозвілля. Центальною фігурою в організації відпочинку виступає сільська родина, яка проживає в селі, здійснює основну діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, та побічну - з використанням майна цього господарства для надання відповідних послуг у сфері сільського зеленого туризму. Члени сільських родин, готуючись до прийому гостей, поповнюють свої знання з ведення домашнього господарства, санітарії, кулінарії тощо[26]. Це означає фактично трансформацію сільських жителів у більш кваліфіковану робочу силу і зростання якості людського капіталу села.

У сфері сільського зеленого туризму як виду господарської діяльності є ще одна характерна якість, яка зумовлена природою та сутністю послуги. Туристичні послуги, як і будь-які інші послуги, у значній частині своїх споживчих якостей є нематеріальні, невідчутні, наповнені естетичним сприйняттям навколишнього середовища. Цим вони відрізняються від товарів та інших матеріальних благ.

Діяльність агрооселі як суб'єкта підприємництва в системі сільського зеленого туризму залежить від механізму взаємодії складових туристичного

ринку, а також є специфічною, особливою складовою механізму функціонування аграрного сектору економіки загалом.

Агрооселя є водночас суб'єктом підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму та власним будинком селянина, який використовується ним для особистого проживання та членів його сім'ї, а також для надання його в користування (ночівлі) туристам в умовах участі у відносинах у сфері сільського зеленого туризму.

Специфічною одиницею туристичного продукту у сфері сільського зеленого туризму є послуга агрооселі. Комплекс послуг, що надаються відпочивальникам, складається з послуг проживання, обслуговування, харчування, транспортного та інформаційного забезпечення. Сільський зелений туризм є дієвим чинником розвитку сільських територій, сприяє диверсифікації сільськогосподарського виробництва і відродженню села.

Підприємницька діяльність у сфері сільського зеленого туризму здійснюється на ринкових засадах під впливом низки чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, а саме: екологічних, соціоекономічних, політичних, психологічних - і сприяє розвитку сільських територій.

3. ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ БЕРЕЖАНСЬКОГО РАЙОНУ

Бережанщина є одним з найбільш привабливих туристичних районів України та має значний туристичний потенціал, зумовлений географічним розташуванням, особливостями історичного розвитку, національно-культурним різноманіттям, оригінальною архітектурною спадщиною, унікальними природними об'єктами, наявністю потенційно брендових туристичних продуктів, сприятливими екологічними умовами та багатими рекреаційними ресурсами.

Туристична галузь у Бережанському районі набуває все більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери. Розвиток туризму та екскурсійної діяльності має потенціал до перетворення у важливий чинник покращення рівня життя в районі, створення робочих місць, наповнення місцевого бюджету, здобуття авторитету Бережанщини не тільки на внутрішньому, а й на міжнародному туристичних ринках.

Туризм істотно впливає на багато секторів економіки, насамперед на торгівлю, транспорт, зв'язок, готелі та ресторани, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, і є одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки. З огляду на те, що створення одного робочого місця у секторі туризму обходиться у десять разів дешевше, ніж у виробництві, ця галузь є однією з найбільш перспективних у питаннях подолання проблеми безробіття.

Район володіє унікальним природньо-рекреаційним потенціалом для організації відпочинку. На території району розташовані 2 заказника загальнодержавного значення площею 102,0 га., 1 пам'ятка природи загальнодержавного значення площею 0,20 га, 13 заказників місцевого значення загальною площею 3469,2 га, в тому числі: 3 загальнозоологічних заказника загальною площею 3304,0 га, 10 ботанічних заказників загальною площею 165,2 га, в тому числі: 5 заказників ботанічного профілю загальною

площею 49,0 га, 5 заказників ботаніко-ентомологічного профілю загальною площею 116,2 га, 27 пам'яток природи місцевого значення загальною площею 157,06 га, 2 геологічні пам'ятки природи загальною площею 0,70 га, 10 гідрологічних пам'яток природи загальною площею 15,9 га, 14 ботанічних пам'яток природи загальною площею 87,36 га, 6 лісових генетичних резерватів загальною площею 53,1 га, 2 резервати лісової трав'янистої флори площею 2,7 га, та 4 резервати лучної та степової рослинності загальною площею 31,5 га. Також в районі наявні історичні, культурні пам'ятки та етнічні осередки культур. Унікальна місцевість із особливостями рельєфу надають можливість проведення різноманітних трофі, як авто, так і мото і вело.

Бережанський район знаходиться у Західному регіоні України, займає площу 660 км². Межує з територією Львівської та Івано-Франківської областей України. Місцезнаходження Бережанщини поблизу Карпатського рекреаційного регіону посилює можливості відпочинку й оздоровлення населення.

Розташування Бережанщини у західній частині лісостепу – у зоні інтенсивного сільськогосподарського освоєння, із сприятливим помірно-континентальним кліматом та густою гідромережею, сприяє розвитку сільського зеленого та оздоровчо-відпочинкового туризму. Район із сприятливою екологічною ситуацією є важливим чинником створення закладів відпочинку і туризму.

Маючи потужний рекреаційний потенціал, високий ступінь забезпеченості трудовими ресурсами, район може стати платформою для вкладання інвестицій у туризм іноземними фірмами, важливим місцем формування міжнародних туристичних потоків.

З огляду на те, що туристична галузь є невід'ємною складовою частиною світового ринку і багато розвинутих країн світу давно перетворили туризм на найприбутковішу статтю своїх бюджетних доходів, ефективне використання багатих туристичних ресурсів Бережанщини (в тому числі транзитних)

сприятиме розвитку внутрішнього і в'їзного туризму та сталому соціально-економічному розвитку території.

Водночас сільська частина населення, окрім ведення особистого селянського господарства та зайняття підприємницькою діяльністю в галузі вирощування продукції рослинництва, ягідництва та тваринництва, не здійснює інших видів підприємництва.

Розрізнена система десяти сільських «зелених» садиб не здійснює системної діяльності із організації відпочинку та оздоровлення, не використовується в повній мірі особливості території для приваблення туристів та відпочиваючих. Наявні бази даних щодо особливостей території, маршрутів та потенційних місць для ознайомлення не систематизовані та не оприлюднені у зручному форматі для ознайомлення відпочиваючих. Наявні окремі осередки відпочинку та привабливі території недостатньо впорядковані.

Туристично-рекреаційну сферу Бережанщини можна вважати однією із пріоритетних, проте, на сьогодні туристична сфера району перебуває в стані хаотичного, розрізненого та повільного розвитку, незважаючи на вигідне геополітичне розташування та конкурентоспроможну туристичну базу для розвитку практично усіх видів туристичної діяльності. Комплексне освоєння туристично-рекреаційного потенціалу є надзвичайно важким та трудомістким процесом, оскільки для всебічного вирішення проблем розвитку галузі свої зусилля повинні об'єднати усі суб'єкти туристичного ринку та зацікавлені сторони з метою створення та втілення в життя загальної концепції, яка в кінцевому результаті принесе корисний ефект кожному учаснику.

На сьогодні серед стримуючих факторів розвитку туристичної сфери Тернопільщини слід виділити:

- недостатньо розвинена туристична інфраструктура для організації перспективних видів туризму;
- недостатнє усвідомлення потенціалу туризму, його впливу на економіку регіону;
- відсутність комплексного туристичного продукту;

- недостатня увага місцевих та районних органів влади до проблем розвитку туристичної галузі, зокрема при розробці стратегій та програм соціально-економічного та культурного розвитку;

- низька інвестиційна та ділова активність місцевого бізнесу в туризмі;

- дефіцит кваліфікованих кадрів у сфері туризму;

- неефективність рекламних кампаній щодо популяризації туристичного продукту;

- низька ефективність системи просування туристичних продуктів на ринок.

Згідно з Законом України „Про туризм” *туристична інфраструктура* – це сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [11].

Якщо говорити про туристичну інфраструктуру Бережанського району, то вона ще недостатньо розвинута і це значно стримує туристичні потоки в регіоні, а отже і розвиток туризму. Хоча за останнє десятиріччя інфраструктура покращилася, але все ще потребують розгляду та вирішення питання реконструкції та будівництва закладів розміщення, ремонту автошляхів, облаштування місць для короткочасного відпочинку туристів. Найбільша проблема розвитку туризму у Бережанському районі – відсутність належних закладів комплексного обслуговування туристів: готелів, мотелів, кемпінгів тощо. На дорогах району немає достатньої кількості вказівників, рекламних щитів, які б інформували туристів про туристичні об'єкти.

Аналіз розвитку туристичної індустрії Бережанського району свідчить, що дані офіційної статистики з різних джерел значно різняться, що обумовлено, з одного боку, різними методологічними базами обліку, а з іншого – значним тіньовим обігом у галузі.

Розвиток туристичної галузі та зацікавленість споживачів з інших країн не може бути забезпечена без потужної матеріально-технічної бази: готелі, заклади харчування, бази відпочинку. Однією з основних складових туристичної індустрії

Бережанського району, яка визначає її реальний потенціал, є готельне господарство. Саме готельні підприємства виконують одну з найважливіших функцій у сфері обслуговування туристів: забезпечують їх сучасним житлом і необхідними послугами, адже якість проживання та відповідне обслуговування впливають на рівень туристичного сервісу.

Багато діючих готелів ще офіційно не введені в експлуатацію і не охоплюються статистичною звітністю. Також надаються послуги подорожної оренди житлових квартир і приватних хостелів, більшість з яких є незареєстрованими в органах державної реєстрації.

Попит на готельні послуги на території Бережанщини часто значно перевищує пропозицію від діючих закладів розміщення, недостатня ємність закладів готельного господарства. Іншою проблемою є недостатня кількість недорогих готелів і хостелів на території району. Переважна більшість подорожуючих і активних туристів є людьми з невисокими доходами, на яких, як не дивно, не зорієнтовані більшість готельних підприємств нашого регіону. Відсутні досить популярні серед молоді та недорогі хостели, мережа яких в Україні активно розвивається.

Сегмент ринку готельних послуг у регіоні лише формується, тому кількість закладів невелика. В районі налічується 10 садиб сільського зеленого туризму, які гостинно запрошують подорожуючих і відпочивальників. Це набагато менше, ніж у сусідніх Івано-Франківській та Львівській областях, проте цей сегмент активно розвивається. У садибах відпочиваючим пропонують відпочинок на лоні природи в поєднанні з різними видами рекреаційної діяльності: зокрема, прогулянку верхи, екскурсії зі збору грибів та ягід, купання у водоймах та риболовлю. У селах туристи мають можливість долучитись до ведення домашнього господарства, ознайомитись із народною творчістю, традиціями та обрядами, скуштувати домашніх страв та особисто взяти участь у народних святкуваннях.

Бережанщина - осередок культури кількох галузок українського етносу: галичан, подолян і лемків. Значну частку на ринку туристичної пропозиції району

займають заклади культури, до яких відносяться музеї, бібліотеки, заклади культури клубного типу, парки культури і відпочинку тощо. Вони можуть використовуватись у цілях туризму як внутрішнього, так і зовнішнього, надаючи широкий спектр специфічних послуг, які в певних конкретних ситуаціях будуть розцінені як туристичні, тобто спожиті туристами.

Оскільки туристичні ресурси прив'язані до певних територій, ступінь їх популярності і використання визначається транспортною доступністю таких регіонів. Тому, туризм не може розглядатись поза його зв'язком з транспортною системою. Транспортна інфраструктура туризму представляє собою комплекс, що охоплює транспортні засоби, транспортні об'єкти, транспортні шляхи, маршрути та послуги, об'єкти сервісу та туризму на об'єктах і в засобах транспорту, засоби інформації. Майже всі шляхи пролягають через населені пункти, де до послуг автотуристів є послуги харчування та розміщення. Однак понад 80% доріг вимагають модернізації та ремонту. Автомобільні подорожі обмежує низька пропускна здатність доріг. У незадовільному стані також перебувають більшість доріг в межах сільських населених пунктів і селищ.

Для успішної діяльності сфери туризму доцільним є розвиток партнерських зв'язків між господарюючими суб'єктами, які працюють у сфері туризму, місцевими органами влади та громадськими організаціями. Результатом такої співпраці може стати чіткий та узгоджений розподіл зон відповідальності кожного з партнерів і як наслідок скоординована та ефективна робота.

Особливо проблемним залишається питання звітності туристичних підприємств та моніторинг туристичних потоків в районі. Місцеві органи влади не мають юридичних підстав вимагати від суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності необхідної звітності і не можуть якісно виконувати повноваження, покладені на них згідно з пунктом 1 статті 11 Закону України „Про туризм”, а саме аналізувати ринок туристичних послуг у межах адміністративно-територіальних одиниць, представляти центральному органу виконавчої влади в галузі туризму необхідні відомості про розвиток туризму в адміністративно-територіальних одиницях [11].

В Бережанському районі створено три громадські організації, які своєю діяльністю впливають на функціонування туристичної сфери, у відповідності до Конституції України, Закону України „Про туризм”, Закону України „Про об’єднання громадян”, інших положень чинного законодавства України. Мета громадських об’єднань - сприяння розвитку туризму у регіоні. Завданням таких організацій є: сприяння розвитку спортивного туризму; вивчення історії рідного краю; дослідження процесу поновлення історико-краєзнавчої діяльності в регіоні; презентація сільського відпочинку на внутрішньому та міжнародному ринках; рекламно-інформаційне забезпечення; разом із органами місцевого самоврядування вирішення питань зайнятості сільського населення, поліпшення технічної інфраструктури та благоустрою сіл, а також збереження історико-культурної спадщини та довкілля; сприяння подальшому розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону; надання правової допомоги; представлення регіональних інтересів у вищих органах виконавчої та законодавчої влади; сприяння поліпшенню якості місцевого турпродукту; популяризація туризму як пріоритетного напрямку соціально-економічного розвитку.

За дослідженнями проведений SWOT-аналіз, який дозволяє побачити та виділити сильні та слабкі сторони, проблеми та перспективи, що здатні сприяти розвитку сфери туризму в регіоні або гальмувати його.

Таблиця 2

SWOT-аналіз розвитку сфери туризму в регіоні

<i>Strength – сильні сторони</i>	<i>Weaknes – слабкі сторони</i>
• унікальні природничі та туристичні ресурси для розвитку туризму (сакрального, пізнавального, та ін.); • наявність унікальних пам’яток • вигідне географічне розташування; • наявність унікальних та сприятливих рекреаційних ресурсів, клімату і погоди; • розміщення історичних об’єктів (замки, костели і т.п.); • наявність значної кількості природних ресурсів для забезпечення розвитку місцевої промисловості та створення рекреантам умов європейського рівня;	• відсутність відповідних закладів розміщення різних стандартів і низький рівень розвитку сфери обслуговування; • незадовільний стан доріг, відсутність під’їздів до багатьох популярних туристичних об’єктів; • незадовільний стан багатьох пам’яток культурної спадщини і відсутність дієвих програм їх збереження та пристосування для потреб туристів; • відсутня взаємодія органів виконавчої влади та місцевого

• досить розвинута транспортна інфраструктура, висока щільність транспортних мереж, • наявність кваліфікованих трудових ресурсів; • потужний освітній потенціал регіону; • збережені унікальні національно-культурні традиції, • достатньо екологічно-чистий компактний регіон; • досить висока готовність місцевого населення до ведення рекреаційного бізнесу.	самоврядування щодо забезпечення розвитку рекреації у районі; • відсутність системного рекламного та інформаційного забезпечення; • слабе пристосування для розвитку спеціальних видів туризму (сплави, спелеотуризм); • низька платоспроможність населення; • недостатня ефективність діяльності відповідних структур щодо забезпечення екологічної безпеки для розвитку рекреаційного бізнесу; • недосконале податкове законодавство; • відсутність нормативних документів, які б регулювали діяльність власників сільських садиб; • обмежене фінансування державного бюджету; • недооцінка значення туризму для розвитку району; • низький рівень підготовки управління кадрів; • відсутність даних про цільові ринки та цільові групи туристів, які відвідали Бережанщину; • відсутність активності бізнесу у співпраці по промоції району;
<i>Opportunity – шанси</i>	<i>Threats - ризики</i>
- зростання ваги туристичної галузі в економіці країни; - розвиток дотичних галузей, який приводить до росту ділового туризму, підприємницької активності, розвиток нових видів туризму; - стале зростання кількості туристів (в'їзний та внутрішній туризм); - удосконалення законодавчої бази туризму; - швидке збільшення попиту на туристичні послуги на основі зростання купівельної спроможності окремих верств населення; - створення позитивного іміджу району; - включення регіону в глобальну	- нестабільність політичної та економічної ситуації в країні; - сильні бюджетні обмеження; - орієнтація інвесторів, головним чином, на експлуатацію мінерально-сировинних, земельних ресурсів регіону; - відсутність дієвого механізму використання для туризму об'єктів культурної спадщини та пам'яток природи; - відсутність дієвої державної політики щодо використання курортно-рекреаційних зон; - зменшення туристичного потоку через відсутність чіткого позиціонування Тернопілля.

туристично-рекреаційну систему; - покращення транспортної доступності області (будівництво чи облаштування парковок для автотранспорту); - можливість покращення кваліфікації працівників за рахунок створення освітніх програм (навчальних центрів, співпраця з вузами); - розвиток туристичної інформаційної інфраструктури та створення єдиного календаря подій.	
--	--

*Розроблено автором

Проведений SWOT-аналіз туристичного ринку регіону засвідчує, що район має потужний потенціал для здійснення більшості видів туристично-рекреаційної діяльності, використання якого суттєво лімітується низкою обмежень, для подолання яких слід обрати чітку стратегію. За потенціалом для розвитку туристичного та курортно-рекреаційного бізнесу Бережанщина є одним з найперспективніших районів Тернопілля, вона має надзвичайно привабливі на фоні інших районів умови, зокрема, вигідне геополітичне розташування, наявність унікальних культурних та природних об'єктів.

4. ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА АГРООСЕЛЬ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

Перспективи розвитку сільського зеленого туризму формуються і завдяки реалізації заходів з поліпшення благоустрою сільських садиб, вулиць, у цілому сіл; розвитку соціальної інфраструктури. Звичайно, на перших порах приймання та обслуговування відпочивальників відбувається на базі існуючого житлового фонду з використанням місцевих рекреаційних та інфраструктурних ресурсів. Але з надходженням певних коштів від цієї діяльності ті, хто нею займаються, починають робити вкладення у покращання побутового облаштування житла, вулиць; об'єднаними зусиллями добиваються змін на краще сфери обслуговування. Усе це не тільки сприяє розвитку села, а й, матеріалізуючи організаційні зусилля і фінансові ресурси сільських жителів та сільської громади, надає процесам незворотного характеру, що є додатковим стимулом для прийняття перспективних рішень щодо стратегії розвитку особистих селянських господарств і перетворення їх на агрооселі.

Суттєву роль відіграє розвиток сільськогосподарського туризму у підвищенні культурно-освітнього рівня сільського населення. Готуючись приймати і обслуговувати відпочивальників, члени селянських родин мимоволі змушені поповнювати свої знання з ведення домашнього господарства, гігієни і санітарії, приготування їжі тощо, а спілкування з гостями розширює їх кругозір, дає змогу зав'язати нові знайомства і підтримувати зв'язки з метою формування сталого контингенту потенційних споживачів туристичних послуг. Таким чином, комунікативність стає атрибутом нової якості людського капіталу, що формується в домогосподарстві, залученому у сферу надання послуг, та одночасно є сталим чинником для перспективи розвитку.

Пропозиції і вимоги відвідувачів щодо умов проживання часто реалізуються у реконструкції чи розширенні житлових приміщень, кращому їх пристосуванню та облаштуванню під потреби туристів, що покращує споживчі

якості житлового фонду та розширює перспективи домогосподарств щодо їх діяльності як суб'єктів туристичного ринку.

Можна зробити висновок, що перспектива розвитку сільського зеленого туризму зумовлена процесами, що відбуваються в сільських домогосподарствах, через трансформацію обмежених ресурсів, якими вони володіють (земля, майно, праця), шляхом нарощення їх споживчих якостей.

Диверсифікація туристичної діяльності є необхідною умовою розвитку туризму на перспективу. Сільський зелений туризм - це не лише споглядання мальовничих пейзажів. Мешканці великих міст їдуть на село, щоб відпочити від цивілізації та навчитися різноманітних ремесел, адже господарі часто пропонують майстер-класи з гончарства, бджолярства, полювання, лозоплетіння тощо. Цей вид туризму представляє національний колорит, який міг би стати приманкою для закордонних відпочивальників, але іноземна клієнтура становить поки що не більше ніж 20%, адже якість послуг в Україні значно нижча від європейської [26].

Процес розвитку сільського зеленого туризму демонструє свою двовекторність. Формування сільського зеленого туризму характеризується широким залученням особистих селянських господарств до надання ними послуг з проживання та харчування, водночас цей процес набуває сталого і організованого характеру і все більше здійснюється на базі агроосель, що утворилися з числа найбільш результативних в економічному аспекті особистих селянських господарств. Їх успішна організаційно-економічна трансформація та інституціоналізація статусу у суб'єкти ринкового характеру (фізичні особи-підприємці) дозволяє прогнозувати ймовірний напрям розвитку цього процесу, його зміст і характер, а отже, і можливості для впливу на його організаційний перебіг.

Обидва напрями розвитку сільського зеленого туризму - у рамках особистих селянських господарств і на основі агроосель (у їх різних організаційно-правових формах) - можуть відбуватися за однієї ключової умови - наявності підприємницької ініціативи їх власників. Процес активізації

підприємницької ініціативи як чинника цього процесу має свої особливості залежно від суб'єктності задіяних у процес домогосподарств. Якщо це відбувається в рамках особистих селянських господарств, то цей напрям розвитку може бути більш масовим за масштабами, але менш ефективним за економічними результатами, займаючи певну частку в доходах особистих селянських господарств.

Другий напрям розвитку сільського зеленого туризму на основі створення агроосель є, як показують розрахунки, ефективнішим за результатами, і механізми сприяння його розвитку є предметом більш детального нашого дослідження.

Успішний розвиток аграрного сектору економіки неможливий без розвитку села. Сільськогосподарське виробництво і сільські території є елементами, що утворюють єдиний економічний простір, у межах якого функціонує аграрна сфера. Сучасні технології виробництва та інновації в його організації змінюють структуру ресурсного потенціалу і співвідношення між факторами виробництва, наслідком чого є істотне зменшення потреби виробництва у людських ресурсах і вивільнення робочої сили. Це є передумовою диверсифікації виробництва та організаційної перебудови всієї економічної діяльності. Вивільнений людський капітал перетворюється на ресурс для самозайнятості та формує потенціал для розгортання підприємницької діяльності на селі, який часто реалізується у формі сільського зеленого туризму. У багатьох розвинених країнах світу заняття

Сільським зеленим туризмом є невід'ємною складовою програм комплексного соціально-економічного розвитку села. Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально- економічних проблем сучасного села.

Туристичний потенціал сам по собі не є чинником розвитку, якщо його ефективно не задіяти. Виходячи зі стратегічного аналізу туристичної галузі регіону, можна визначити точки прикладання зусиль у цій сфері, які можуть сприяти підвищенню ефективності галузі. Це стосується таких чинників, як

розвиток мережі туристично-інформаційних центрів, поліпшення координації діяльності туристичних агентів, розвиток туристичних маршрутів і шляхів тощо.

Сільський зелений туризм як вид підприємницької діяльності перебуває на стадії становлення, що закономірно породжує проблеми у сфері його інституціоналізації та державного регулювання. Вирішення проблем вимагає адекватних заходів, що сприятимуть інтенсифікації процесу його становлення та розширенню масштабів локалізації. Досягти цього можна на основі застосування кластерного підходу.

Тому забезпечення сприятливих умов для організації туристичної діяльності у всіх її проявах, зокрема у сфері сільського зеленого туризму, є важливим з позицій сільського розвитку як суспільно-економічного процесу.

Інституційне середовище функціонування сільського зеленого туризму в Україні перебуває на стадії формування, тому потребує аналізу та конкретизації пропозицій задля запровадження ефективних важелів впливу на ефективність усього процесу.

Основними учасниками ринку, що вже пропонують або потенційно можуть пропонувати послуги сільського зеленого туризму, є домогосподарства (особисті селянські господарства) і агрооселі (фізичні- особи-підприємці), то для перших економічним результатом є зростання доходу від додаткової реалізації сільськогосподарської продукції на місці та від оренди майна, що перед цим була епізодичною і може бути постійною. Для агроосель результатом є приріст підприємницького доходу, що охоплює, крім доходів від використання майна, приріст доданої вартості від використання сільськогосподарської продукції для потреб клієнтів агрооселі, інших додаткових видів послуг на постійній основі.

Підприємництво у сфері сільського зеленого туризму на території Бережанського району має потенційні можливості розвитку шляхом залучення капіталу селян у вигляді власного будинку, землі (присадибної ділянки) та людського капіталу (членів сімей в умовах ведення особистих селянських

господарств та найманих працівників у разі функціонування агрооселі).

Інноваційним вирішенням цієї проблеми є створення туристичних кластерів, які охарактеризовуємо як сконцентровану на певній території групу взаємопов'язаних підприємств і структур туристичної індустрії та інших пов'язаних з нею галузей (транспорту, зв'язку, охорони здоров'я тощо), які взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну при створенні комплексного туристичного продукту території загалом та продукту сільського зеленого туризму зокрема.

Туристичний кластер - це відносно компактна територія зростання туристської індустрії, що характеризується певною туристською спеціалізацією[18]. Для Бережанського району Тернопільської області це, зокрема, культурна та етнографічна привабливість. При цьому особливо важливою є атрактивна (приваблива) складова майбутнього кластера, що відображена у культурній самобутності та менталітеті жителів цього регіону.

Важливою передумовою й елементом потенціалу туристичного кластера є транспортні комунікації в місці його локалізації, а також зовнішні комунікації, які забезпечують транспортну близькість (доступність) відносно головних цільових ринків. В районі функціонує розвинута система пасажирських автобусних перевезень. Важливим фактором розвитку туристичної дестинації є її доступність не лише з точки зору географічного розташування, а й з точки зору наявності прямих сполучень та вартості проїзду.

В районі наявні всі основні види зв'язку, які можуть використовуватись туристами: поштовий, телеграфний, міський та сільський телефонний, телефонний міжміський та міжнародний, спеціальний зв'язок, прийом та передача телевізійних та радіопрограм, радіозв'язок, супутниковий, комп'ютерний, мобільний зв'язок.

На формування кластера туризму потрібно 2-3 роки. У сучасних умовах формування таких кластерів виправдане та доцільне. Перевага й інноваційність розвитку сільського зеленого туризму на основі кластерного підходу полягають у тому, що він надає великої значущості мікроекономічній складовій, а також

територіальному і соціальному аспектам економічного розвитку. Сьогодні кластеризація є тією формою внутрішньої інтеграції та кооперування, що здатна забезпечити як стійкість, так і синергетичний ефект протидії тиску глобальної конкуренції з боку монопольних корпорацій.

Істотною перевагою в діяльності туристичних кластерів є створення кращих умов для забезпечення високої конкурентоспроможності їх продукції на ринку, тому кластерний розвиток туристичних дестинацій (додаток 1) як окремих регіонів країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Крім того, кластери являють собою таку комбінацію конкуренції та кооперації, коли об'єднання в одних сферах допомагає успішно вести конкурентну боротьбу в інших.

Зацікавленість більшості країн у створенні кластерів зумовлена передусім двома причинами: по-перше, кластери сприяють прискоренню розвитку бізнесу, а по-друге, дають змогу підвищити інтенсивність появи нових підприємств в їх межах.

Як свідчить світовий досвід, у тих країнах, де в процесі реалізації кластерної моделі були створені та профінансовані державні програми, економіка відповідних галузей набула набагато більшого розвитку, ніж там, де кластери формувалися лише за рахунок власного потенціалу його учасників. Наприклад, у створенні лісових кластерів у Фінляндії держава відіграла вирішальну роль, забезпечивши їм значні конкурентні переваги на зовнішніх ринках.

Перевагами кластерів над іншими формами економічної організації є мінімізація витрат їх учасників на створення товарів чи послуг завдяки використанню ефекту масштабу, доступу малих та середніх приватних фірм до інновацій, використанню наукових розробок та фінансових ресурсів великих компаній, концентрації зусиль на виготовленні одного виду продукту, що дає змогу раціонально використовувати місцеві ресурси, об'єднати зусилля учасників з різних галузей економіки для створення якісного продукту, поєднання вигод кооперації з конкуренцією тощо.

ВИСНОВКИ

Економічна сутність сільського зеленого туризму як виду підприємницької діяльності дозволяє трактувати його як наукове поняття і дати термінологічне визначення як виду підприємницької діяльності з надання послуг відпочинку у сільській місцевості з використанням приватної власності мешканців села та локальних природно-культурно-історичних ресурсів.

Процес розвитку агроосель як суб'єктів підприємництва у сфері сільського зеленого туризму в Україні має низку особливостей та закономірностей. Встановлено, що він відбувається стихійно та поширюється на сільських територіях України нерівномірно. Агрооселі ефективно функціонують та розвиваються на тих територіях, де є сприятливі природно - кліматичні умови, наявні історико-культурні об'єкти та збережено національні самобутні традиції. Основою формування та розвитку агроосель є процес трансформації особистих селянських господарств в господарські одиниці сільського зеленого туризму.

Перспективним для розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму є Бережанський район, де зосереджено понад 10 садиб зеленого туризму, які гостинно запрошують подорожуючих і відпочивальників.

У садибах відпочиваючим пропонують відпочинок на лоні природи в поєднанні з різними видами рекреаційної діяльності: зокрема, прогулянку верхи, екскурсії зі збору грибів та ягід, купання у водоймах та риболовлю.

Велика культурно-етнографічна спадщина лише підсилює привабливість зеленого туризму, тісно поєднавши економічний потенціал з унікальною природою та культурою. Бережанщина стає відомим центром зустрічей, візитів, форумів, виставок, фестивалів, мистецьких та спортивних свят. Події найрізноманітніших напрямків та стилів формують та утверджують туристично-привабливий образ Бережанщини як в Україні, так і за її межами. Культурно-мистецькі заходи, присвячені певному явищу чи події, дають змогу відтворити історію району. Широко відомі за межами області фестивальні заходи: „Фестиваль Бережанського замку”, „Єднаймося, братове, з

лемківського краю” активно відвідуються українськими та іноземними туристами.

Загалом політика всебічного й належного розвитку сільського зеленого туризму забезпечить:

- прискорення темпів реформування економіки Бережанського району та зміцнення ринкових основ господарювання;
- збільшення дохідної складової бюджету району;
- створення робочих місць;
- залучення довгострокових інвестицій у високотехнологічні об’єкти дозволя;
- поглиблення економічних та гуманітарних зв’язків, поліпшення міжнародного іміджу району;
- збільшення, за сприяння залучених інвестицій, дотацій та інших форм підтримки, обсягів фінансування, призначених для підтримки гуманітарних сфер діяльності;
- стимулювання попиту на продукцію, яка, зазвичай, не має належної реалізації на національному ринку (сувеніри, продукція майстрів народної творчості тощо);
- поліпшення економічних результатів фінансування господарського комплексу району;
- оптимізацію сфери зайнятості;
- підвищення ефективності діяльності з організації змістовного дозволя населення, популяризації національної історико-культурної спадщини тощо;
- збереження та раціональне використання природних рекреаційних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биркович В. І. Розвиток сільського туризму в депресивних регіонах України: економіко-правовий аспект URL:[http ://old.niss. gov.ua/Monitor/September09/5 .htm](http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/5.htm).
2. Бондар В. В. Агротуризм як вид диверсифікаційного розвитку сільськогосподарського підприємництва Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2016. № 4. С. 114 - 120.
3. Булах Т. М. Сільський туризм як перспективний напрям для соціально-економічного розвитку села Формування ринкових відносин в Україні. 2010. № 11. С. 143 147.
4. Варченко О. М. Сучасний стан та проблеми розвитку особистих селянських господарств в Україні Вісник аграрної науки. 2017. № 11. С. 55 - 59.
5. Вишне夫ська Ю. В. Адміністративно-правові заходи забезпечення діяльності у сфері сільського туризму в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право". К. 2011. 20 с.
6. Галич О. А. Зелений туризм : сутність та перспективи розвитку на Полтавщині URL: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2010/01/38.pdf
7. Глобальний етичний кодекс туриста : Генасамблея Всесвітньої туристської організації, м. Чилі, 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/983_001.
8. Глядіна М. В. Зарубіжний та вітчизняний досвід розвитку екологічного туризму Інформатизація рекреаційної і туристичної діяльності: перспективи культурного та економічного розвитку. Трускавець. 2000. С. 190 - 193.
9. Гуторов О. І Інвестиційне забезпечення аграрної сфери сільських депресивних територій Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. 2017. № 7. С. 3 - 16.
10. Закон України «Про особисте селянське господарство» URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

11. Закон України "Про туризм" URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-turizm-vidomosti-verhovnoji-1995.html>

12. Зінченко А. І. Маркетинг зеленого туризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". К., 2016. 21 с.

13. Іванова В. Г. "Сільський туризм" як категорія науки адміністративного права та законодавства України. Право і суспільство. 2010. № 3. С. 119 - 125.

14. Ільчук М. М. Інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств аграрної сфери Біоресурси і природокористування. 2016. Т. 4, № 1-2. С. 133 - 143.

15. Ісаєнко В. М. Забезпечення якості продукції та послуг в агротуризмі Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. 2017. Вип. 19, № 1. - С. 247 - 252.

16. Кампанії World Wide Fund for Nature URL:: <http://wwf.panda.org/>.

17. Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році : стат. бюл. - К. : Держ. служба статистики України, 2015. - 200 с.

18. Костирко І. Г. Кластерний підхід в розвитку сільського зеленого туризму. Інноваційна економіка. 2015. № 4 (59). С. 159 - 163.

19. Костриця М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер "Древлянська земля") : монографія. Житомир : ЖДТУ. 2006. - 196 с.

20. Липчук Н. В. Розвиток агротуризму як напрямок диверсифікації особистих селянських господарств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)". Львів, 2007. 22 с.

21. Литвиненко Н. У село на відпочинок. URL: <http://www.silsk>

22. Медлік С. Зелений туризм. URL: <http://uk.wikipedia.org>.
23. Мельниченко О. Б. Стан і перспективи розвитку сільського туризму в Україні. Економіка. Управління. Інновації. 2011. - Вип. 1 (5). URL: http://tourlib.net/statti_ukr/melnychenko_o.htm.
24. Особливості розвитку зеленого туризму в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси) URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article>
25. Самолюк Н.М Сільський туризм як перспективний напрям самозайнятості сільського населення. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/2350/Samolyuk.pdf?Sequence1&isallowed=y>
26. Петлін І. В. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Західному регіоні України. Вісник Львівського інституту економіки та туризму. 2008. № 3. С. 210–213.
27. Рихлицька Х. М. Розвиток підприємств сільського зеленого туризму в контексті кластерного підходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». К., 2013. 21 с
28. Шевченко І.В. Маркетинг у сільському зеленому туризмі. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.1/317.pdf>